

TEKKE CAMİİ ve KÜLLİYESİ

TEKKE CAMİİ ve KÜLLİYESİ

Ohri'de Osmanlı dönemine ait cami, tekke ve türbe.

Makedonya'nın Ohri şehrinde İskenderbey mahallesinde Aliağazâde Zeynelâbidin Paşa tarafından inşa ettirilen imaret içerisinde bugün sadece cami, bitişiğindeki tekke, tekkeye ait türbe ve türbenin kuzey cephesine bitişik yedigen bir şadırvan yapısı bulunmaktadır. Külliye ait medrese ve imaret günümüzde mevcut değildir. Bugün faaliyetini hâlâ sürdüren Tekke Camii aslında bir Halvetî tekkesidir (Eyice, sy. 6 [1965], s. 141). 1133 (1721) ve 1198 (1784) yıllarında kaydedilmiş Evkaf kuyûd-ı kadîmesinin ayrı ayrı defterlerinde Aliağazâde Zeynelâbidin Paşa'ya ait iki vakfiye mevcuttur. Bunlardan birinde bâni bey, diğesinde paşa diye geçmektedir (Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri III*, s. 142). Belki de bu sebeple buraya Zeynelâbidin Tekkesi adı da verilmektedir. Ayrıca kurulduğu dönemde Âsitâne-i Hayâtiye ismiyle zikredilmektedir (Çehajić, s. 113-114).

Halvetî tekkesinin semâhâne / mescidi içten 7,95 x 7,90 m. ölçülerinde kare planlı bir yapıdır. Bu caminin duvarları ve minare XVII. yüzyıl sonundan kalmıştır. Beden duvarlarında alt sıra pencerelerin sivri kemerli alınlık altında dikdörtgen açıklıklı, üst sıra pencereleri ise sivri kemerli açıklıklı olduğu anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda empire üslûbunda yeniden ele alınan camide dikdörtgen açıklıklı pencerelere sahip cemaat yeri önünde yuvarlak kemerli açıklıklı merdiven sahanlığı mevcuttur. Caminin harim kısmı namaz dışında tekkenin semâhânesi olarak kullanılmaktadır. Yapının iç tezyinatı tamamen yenidir. Son

cemaat yeriyle birlikte dikdörtgen biçiminde bir planı olan yapı sakıflı mescidler tipinde yapılmış, üstü kiremit kaplı ahşap bir çatı ile örtülmüştür (Eyice, sy. 6 [1965], s. 141). Caminin mihrabının eski halıyla dört sıra stalaktitli olduğu bilinmektedir; ancak çeşitli dönemlerdeki tamirler esnasında üstleri sıvanmıştır. Küçük ve basit bir minbere sahip caminin ahşap tavanı kasetli şekilde yapılmıştır ve oldukça sadedir. İki ahşap direk üstüne oturan mahfil de çok sade olup mahfil taşıyan direkler üstte tavanı desteklemektedir. Camide altta sekiz, üstte altı adet pencere mevcuttur. Cami duvarları ve pencereleriyle ilgili son tamirat neticesinde aslı şeklinin kaybolduğu gözlenmektedir (Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri III*, s. 144). Caminin batı cephesinde yer alan minareye harimin mahfil kısmından geçilmektedir. Minare kasesi ve küpü kaba yontma taştandır ve küpün bir kısmı gövde ile beraber sıvalıdır. Şerefede üst simidin altında çift bilezik, dört sıra testere dişi stalaktit benzeri sarkıtlar vardır. Kesme taş minare klasik üslûba uygundur.

Camiye kuzeydoğu yönünden bitişik olarak inşa edilen Zeynelâbidin Tekkesi iki katlı olup alt katında kışlık kahve ocağı ve misafir odası şeklinde kullanılan mekânlar, üst katında yazlık kahve ocağı bulunmaktadır. Alt kattaki kışlık kahve ocağı bir kapı ve bir pencere ile camiye bağlanmaktadır. Tekke ile cami birbirinden ayrı yapılar gibi görünüyorsa da temelleri birlikte inşa edilmiştir. Son cemaat yerinden bir merdivenle çıkılan sahanlıkta abdest alma yerleri vardır. Tekke Halvetiyye'den Ramazâniyye tarikatının Hayâtiyye koluna aittir. Tekkenin kurucusu Buharalı Pîr Mehmed Hayâtî önce Edirne'ye gelip Şeyh Hasan Sezâî'nin yanında bir süre bulun-

Tekke Camii'nin şadırvanı

duktan sonra Serez Halvetî Tekkesi'nde Şeyh Hüseyin Şîrâzî'nin yanında kalmış ve XVII. yüzyıl ortalarında hilâfet icâzeti olarak önce Kırçova'ya (Makedonya), oradan Ohri'ye tekke kurmaya gelmiştir (krş. Pa-likruşeva – Tomovski, s. 205; Çehajić, s. 113). Bölgedeki şehir ve kasabalarda Halvetî tekkelerinin kurulmasını sağlayan Pîr Mehmed birçok tarikat şeyhine icâzet vermiştir. Pîr Mehmed Hayâtî'nin ardından dokuz şeyh burada görev yapmış ve 1990'larda vefat eden son şeyh Abdülkadrî'den sonra tekkenin şeyhliği boş kalmıştır (ayrıca bk. RAMAZÂNİYYE). Cadde üzerindeki tekkenin avlu giriş kapısında üzerinde son yıllarda konulmuş "Pîr Muhammed Mehmed Hayâtî Halvetî Dergâhı ve Türbesi 1720" ibaresi yazılı bir levha bulunmaktadır.

Caminin kuzeydoğu cephesi önünde yer alan türbe iki bölümden oluşmaktadır. Kare planlı, üzeri içten kubbe ile, dıştan sekizgen çatı ile örtülü mekânda dört kabir, dikdörtgen planlı, üzeri meyilli çatı ile örtülü giriş mekânında ise dokuz kabir bulunmaktadır. Türbede Pîr Mehmed Hayâtî ile beraber üç tekke şeyhi, giriş dehlizinde sekiz sandukada tekkenin diğer şeyhleri defnedilmiştir. Ayrıca girişte kime ait olduğu bilinmeyen bir sanduka, türbenin içerisinde çok yıpranmış bir sancak bulunmaktadır. Türbenin kuzey köşesine bitişik bir şadırvan mevcuttur. Şadırvanın türbeyle birleştiği doğu köşesinde giriş kapısı yer almaktadır. Dışa taşkın beş cepheli şadırvanın her cephesinde basık kemerli ikişer pencere vardır. İçten kubbe, dıştan meyilli piramidal çatı ile örtülüdür. Şadırvanın iç kısmında günümüzde mermerden bir fiskiye tesbit edilmiştir. Ancak şadırvanın içi tamamen tekkeye ait eşya ile doludur ve ciddi bir tamire ihtiyacı vardır. Tekkenin avlusunda geniş bir hazîre bulun-

Tekke Camii ve içinden bir görünüş (Ohri / Makedonya)

maktadır. Hazîrede mevcut kabirler ve mezar taşları arasında üçü Ohri sancağı kaymakamı Şerif Ahmed Bey ile (ö. 1853) Hacı Emin Ağa'ya (ö. 1906) ve Müteveffîye Hanım'a (ö. 1904) aittir. Tekke Camii, Ohri'nin Tarihî Eserleri Koruma Müessesesi'nin muhafazası altında olmasına rağmen büyük ihtimalle cami cemaati tarafından yapılan tamirat yüzünden gündün güne özgünlüğünü yitirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 735, 746; Mehmed Tefvik, *Manastır Vilâyetinin Tarihçesi*, Manastır 1327, s. 88; G. Palikruşeva – K. Tomovski, “Les tekkes en Macedoine aux XVIII et XIXe siècle”, *Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca*, Napoli 1965, s. 205; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri III*, s. 142-144; a.mlf., “Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları”, *VD*, sy. 3 (1956), s. 161; Džemal Čehajić, *Derviški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama*, Sarajevo 1986, s. 112-114; Fehim Bajraktarević, “Turski Spomenici u Ohridu”, *POF*, V (1954-55), s. 114; Semavi Eyice, “Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri”, *VD*, sy. 6 (1965), s. 141; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 1066; M. Kiel, “Okhri”, *EJ²* (İng.), VIII, 166-167.

MUHAMMED ARUÇI

TEKKE EDEBİYATI

Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden sonra tasavvufun etkisiyle birçok eser kaleme alınmıştır. Türk edebiyatının divan ve halk edebiyatıyla birlikte üç ana kolundan biri olan tekke edebiyatına teşekkülünden günümüze kadar tasavvufun yanında dinî bilgiler de içerdiğinden “dinî-tasavvufî edebiyat”, tasavvuf ana konuyu oluşturduğundan “tasavvuf edebiyatı”, eserler tekke çevresinde yazıldığından “tekke edebiyatı”, halk diline yakın bir üslûp kullanıldığından “tasavvufî halk edebiyatı”, mutasavvıf Türk şairleri tarafından meydana getirildiğinden son yıllarda “Türk tasavvuf edebiyatı” gibi adlar verilmiştir. Esas kaynağını İslâm tasavvufunun teşkil ettiği tekke edebiyatı halk edebiyatı ile divan edebiyatı arasında yer alır. Bu edebiyatı halk tasavvuf edebiyatı ve klasik tasavvuf edebiyatı diye iki kola ayıranlar da olmuştur. M. Fuad Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı, Nihad Sâmî Banarlı ve Şükrü Elçin gibi araştırmacılar tekke edebiyatı ürünlerini Türk halk edebiyatı geleneğine bağlarken Pertev Naili Boratav ve Umay Günay bu edebiyata halk edebiyatı içinde yer vermemiştir. Ağâh Sırrı Levend, Vasfî Mahir Kocatürk ve Abdurrahman Güzel mutasavvıf şairlerin hem halk hem divan edebiyatından etkilendiği için tekke edebiyatının Türk edebiyatında müstakil bir disiplin olarak ele alın-

ması gerektiği görüşündedir. Osmanlı döneminde tekke edebiyatı ürünlerine estetik bir değer verilmesi de bir tür kutsiyet izâfe edildiği anlaşılmaktadır.

Tasavvufta ele alınan konulardan biri varlıktır. Mutasavvıf şairler varlığın esasının “zât-ı mutlak, vücûd-ı mutlak, hüsn-i mutlak” diye nitelendirilen Allah olduğuna inanmışlardır. Diğer bütün varlıklar geçici sûretlerdir ve O'nun bir yansıması ya da gölgesidir. Seyrû sülûk ile mânevî açıdan gelişen insan kendi varlığındaki ilâhî sırrı keşfedip nefisini eğiterek ölmeden önce ölüp Allah'a ulaşmayı hedeflemelidir. Güzel ameller işleyen, ibadet ve zikirle meşgul olan kişinin gönlünde ilâhî tecelliler zuhur etmeye başlar. Bütün bu duyuş, düşünüş ve haller tekke edebiyatının konusunu meydana getirir. Tasavvuf düşüncesinde vahdet-i vücûd anlayışı tasavvufî mahiyette olmayan şiirleri de etkilemiştir. Çeşitli fikir cereyanlarının hiçbirisi İslâmî edebiyatlarda tasavvuf kadar sanata nüfuz etmemiştir. Bu cereyanın doğuşu ve gelişmesi Arap edebiyatında başlar, buradan Fars edebiyatına geçer. Mecazi aşk ile hakiki aşk arasında kuvvetli bağlar kuran, ortak mazmunların bulunduğu bir şiir çizgisinde gelişimini sürdüren tasavvuf edebiyatı Anadolu'da Nesîmî, Kadı Burhânedin, Şeyhî gibi şairler vasıtasıyla divan şiirinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. İslâmiyet'ten önce mistik görev yüklenen Türk şairleri Tanrı'ya ilâhiler söylüyor ve yakarıştta bulunuyordu. İslâmiyet'in kabulünden sonra Karahanlılar döneminde yazılan *Kutadgu Bilig*'deki dört alegorik şahsiyetten biri olan Oğurmuş zâhid bir sûfiyi temsil eder. İslâmlaşma sürecinde bölgeye gelen ilk zâhidler Oğurmuş'ın kişiliğinde yansıtılmıştır (Şeker, s. 348-353). Eserin son bölümünde Türk tasavvufunun derin bilgi, inanış ve düşünüş unsurlarının dile getirilmesi önemlidir.

Tekke edebiyatının ilk örnekleri Ahmed Yesevî'nin hikmetleriyle ortaya çıkmıştır. Ahmed Yesevî bu şiirleriyle Taşkent ve Sıriderya çevresinde büyük bir nüfuz kazanmış, İslâmiyet'i halkın anlayacağı bir dille anlatmış, gönüllere hitap ederek İslâmiyet'i büyük kitlelere sunmuştur. Yesevî hem medrese hem tasavvuf kültürüne sahip olduğu için hikmetlerinde tasavvufî söylemin yanında Kur'an ve hadislerdeki İslâmî öğretinin de verilmeye çalışıldığı görülmektedir. V. (XI.) yüzyıldan itibaren Rum abdalları, Kalenderî, Haydarî, Vefâî gibi değişik tasavvufî zümreler Anadolu'ya gelmiş ve Selçuklular döneminde henüz kurumsallaşmasa da güçlü bir tasavvuf kül-

türünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Halkın teşkilâatlanmasında, huzur ve sükûnun sağlanmasında Mevlevîyye, Rifâiyye ve Bektaşîlik gibi tarikatların büyük rolü olmuştur. Bu dönemde Kırşehir ve dolaylarında Hacı Bektâş-ı Velî, Orta Anadolu'da Yunus Emre gibi ünlü sûfiler yetişmiştir. Çeşitli tarikatlara mensup sûfî şairler, VII. (XIII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da halk topluluklarına onların anlayacağı dille hitap etmiştir. Tekke ve tarikatların kurulup gelişmesine paralel olarak Anadolu'da sûfî şairler vasıtasıyla zengin bir tasavvuf edebiyatı teşekkül etmiştir. XIII-XIV. yüzyıllardaki Türk edebiyatının en önemli özelliği dinî-tasavvufî ağırlıklı olmasıdır. Ahmed Fakih, Hoca Dehhânî, Şeyyad Hamza, Nesîmî gibi şairlerin eserleri bu türdendir (tekke edebiyatının Osmanlı dönemindeki gelişmesi için bk. *DİA*, XXXIII, 559-562).

Muhteva. Tekke şairleri eserlerinde düşüncelerini vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde anlatmıştır. Yaratılış, tevhid, peygamberler, tarikat ilkeleri, tasavvuf büyüklüğü, ilâhî aşk, vecd, insan-ı kâmil, dünyanın fâniliği, nefis terbiyesi, güzel ahlâk, velâyet, kerâmet, zikir, sohbet ve halvet tekke edebiyatının başlıca konularını meydana getirir. Tekke şiirinde sanat endişesinden ziyade içinde bulunulan halin ve zevkin dışı yansıtılması esastır. Bu edebiyatın doğmasına tekkelerde gelişen tasavvufî düşünce, zikir, âyin ve erkân zemin hazırlamıştır. Yunus Emre'nin ve Şeyh Galib'in idrak ettiği hakikat sırrı aslında aynı olmakla beraber biri İç Anadolu'da doğup kırsal kesimin kültürüyle gelişmiş, diğeri İstanbul'da şehir kültürüyle yetişmiştir. Bunların şiirlerinde ortak terimler bulunsa da estetik, içerik ve biçim farklıdır. Tekke edebiyatının temel konusu olan ilâhî aşkı beşerî aşktan ayırt edebilmek için birçok terime, mecaz ve alegoriye yer verilmiştir. Anlaşılması güç tasavvufî düşünceyi, aşk, heyecan ve tecelliyi birtakım terim ve mecazlara başvurmadan ifade etmek mümkün değildir. Tasavvuf terminolojisine göre şarap ve mey ilâhî aşk; mug sâlik, deriş ve mürid; pîr-i mugan mürşid karşılığidir. Meyhâne tekke ve dergâhın remzidir. Mahbûb ve mâşuk ile Allah kastedilir. Âşık kendisini ilâhî aşka adanmış kimsedir. Bunun gibi zülûf, gîsû, muy, ebrû Allah'ın birlik sıfatını, esrâr-ı ilâhîyi ifade eder. Şem' ilâhî nur, sâkî mürşid, kâse, kadeh ve cam âşığın kalbi, mutrip ilâhî hakikati öğreten kimsedir. Tasavvufî şiirlerin genellikle füyûzât-ı ilâhiyye olduğu kabul edilir. Mutasavvıf şair içinde bulunduğu halin tasviri-